

HOCA AHMED YESEVİ TÜRBESİ KAPI TOKMAKLARINDA ASLAN FİGÜRLERİ VE İKONOĞRAFİSİ

Alev ÇAKMAKOĞLU KURU

Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, alevkuru@gazi.edu.tr, ORCID:0000-0002-0002-3160

Kuru, Çakmaköğlu Alev. "Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Kapı Tokmaklarında Aslan Figürleri ve İkonografisi". idil, 85 (2021 Eylül): s. 1303–1317. doi: 10.7816/idil-10-85-03

ÖZ

Hoca Ahmet Yesevi eski Türk inançlarını İslamiyet’le harmanlayarak, Türkçe hikmetleriyle Allah aşkına dayalı, hoşgörü ve insan sevgisi ile örülmüş bir tasavvuf anlayışının oluşmasını sağlamıştır. İlk Türk mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi’nin vefatı sonrasında Yesi şehrinde toprağa verildiği, 12.yüzyılda yapılmış ona ait küçük türbesinin, Emir Timur’un isteği üzerine yeniden Yesevi’nin kabrini de içeren bir külliye anlayışı ile inşa edildiği, Orta Asya’nın bu muhteşem yapısının hemen her devirde önemli bir ziyaretgâh olduğu bilinmektedir. Hoca Ahmet Yesevi’nin hayatı ve eserleri yanında Türkistan Coğrafyasının kalbi olan O’nun kabrini kucaklayan bu ziyaretgâh da bilim insanlarının ilgisini çekmiş, Hoca Ahmed Yesevi Türbesi mimarisi ve süslemeleri yönüyle de incelenerek hakkında araştırmalar yapılmış, bu yapının Türk Sanatındaki yeri ve önemi bakımından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bizim bu noktada Kazakistan’ın Yesi Şehrindeki türbenin de içinde bulunduğu bu ziyaretgâhta dikkatimizi çeken unsur Hoca Ahmed Yesevi Külliyesinde Bakır Kazanlı Odaya açılan ahşap kapının bronz tokmaklarındaki aslan figürleri olmuştur. Kapının her iki kanadında ajur tekniği ile rumi sarmal dallar ve palmetlerle süslenmiş şemse biçimindeki kapı kulpları aslan başı şeklinde birer figürle zemine bağlanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi’nin kabrinin bulunduğu ve aziz hatırasının yaşadığı/ yaşatıldığı bu külliye de buradaki aslan figürlerinin sadece süsleme amacıyla kullanılmadığı ya da genel anlamıyla aslan figürlerinin bu kapılarda sadece kötülüklerden ve düşmanlardan korunmak amaçlı yer almamış olabileceği düşünülmelidir. Makalede aslan figürlerinin İslam öncesi ve İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemlerde Türk sanatındaki kullanımı ve taşıdığı sembolik anlamlar üzerinde durulmuş ve kapı tokmaklarında yer alan aslan figürleri özellikle Hoca Ahmed Yesevi hikmetlerinde onunla ilgili menkıbeler ışığında değerlendirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevi, türbe, aslan figürü, ikonografi, kapı tokmakları

Makale Bilgisi:

Geliş: 10 Temmuz 2021

Düzeltilme: 28 Temmuz 2021

Kabul: 6 Ağustos 2021

Giriş

Eski Türk inançlarını İslamiyet’le harmanlayarak, Allah aşkına dayalı, hoşgörü ve insan sevgisi ile örülmüş bir tasavvuf anlayışının oluşmasını Türkçe hikmetleriyle sağlamış olan Hoca Ahmet Yesevi Kazakistan’ın Çimkent şehrinin yakınlarında Sayram Kasabasında doğmuştur (Ocak 2000:33). Hoca Ahmet Yesevi’nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte, vefat tarihi olarak da genellikle 1166-67 tarihi kabul edilmekle birlikte hikmetlerinden birinde belirtildiği üzere 120 yıldan fazla bir ömre sahip olduğu da dikkate alınarak 1085-95 yıllarında doğmuş olabileceği de düşünülmektedir (Eraslan 1998:78-79).

Babası Sayram’ın ünlü şeyhi İbrahim, annesi Şeyh İbrahim’in halifelerinden Musa kızı Ayşe hatun bazı araştırmacılara göre de Karasaç Ana’dır (Tekin 2000:15-16).Hoca Ahmed Yesevi’nin müşidi Şeyh Arslan Bab’ın ölümünden sonra Buhara’ya giderek Şeyh Hoca Yusuf Hemedani’nin yanında “sufilik bilgisi” eğitimini aldığı, 16.yüzyılda adı sonradan Türkistan olacak Yesi şehrine geri döndüğü, her devir için geçerli olacak insanları iyiliğe, doğruluğa yönelten vaazlarda bulunduğu, sufilik bilgilerini açıklayan, öğütler veren şiirlerinin Divan-ı Hikmet de toplandığı bilinmektedir. Hoca Ahmet Yesevi 63 yaşına geldiğinde Hz. Muhammed’in ölümüne duyduğu üzüntüsünün ve ona bağlılığının sembolü olarak taşındığı mescidinin yanındaki bir yer altındaki hücrede ölümüne kadar etrafını aydınlatmaya devam etmiştir (Nurmuhammedoğlu 1991:5).

Hoca Ahmed Yesevi ölümünden sonra Yesi şehrindeki günümüze gelemeyen küçük türbesine gömülmüş, zamanla bu türbe önemli bir ziyaretgâh halini almıştır. Altınordu hanlarından Toktamış Türkistan şehrine sıklıkla saldırarak Hoca Ahmet Yesevi Türbesini yağlamıştır. Yaptığı savaşlar sonrası Altınordu Devletini ortadan kaldıran Emir Timur hem Hoca Ahmed Yesevi’ye duyduğu bağlılığın hem de bu coğrafyadaki hâkimiyetinin bir gücü olarak o zamanlar harap durumdaki 12. yüzyılda yapılmış bu türbenin yerine yenisinin inşa edilmesini istemiştir (1397) (Nurmuhammedoğlu 1991:6).

Timur büyük ve gösterişli bir yapı olmasını arzu ettiği bu türbenin ölçülerini de kendisi belirlemiştir. Bu yapıda 46,5x65m. boyutlarında anıtsal dikdörtgen, genelde simetrik planlı bir düzenlemenin yaklaşık güneyinde yer alan iki yanındaki minarelerle abidevi bir eyvandaki kapıdan 18,2 m.lik Kazakistan ve Orta Asya’nın en büyük çaplı kubbesinin örttüğü cemaat yeri olarak kullanılan kare şeklindeki Bakır Kazanlı Odaya girilmektedir (Tekin 2000:42). Bakır Kazanlı Odanın kuzeyinden geçilen ve duvarlarında nişlere yer verilen kare şeklindeki Ahmed Yesevi’nin lahdinin bulunduğu “Gorhane” veya kabir odası çift kubbe ile örtüldür. Buraya ayrıca yapının kuzeydoğusundaki Muhammed Hanefi kapısı ile de girilmektedir (Görsel1,Görsel 2). Bir Türbe olmanın yanında aynı zamanda farklı işlevlere de sahip olan bu külliye kuzeydoğu ve güney batısında mescid, kitaphane, büyükaksaray, küçükaksaray, mutfak, halimhane, kuyuhane ve hücreler yer almıştır (Aslanapa 1995:977-979),(Çizim1). Tuğla olan türbenin ana giriş dışındaki cepheleleri üç bölüm halinde süslemelere sahiptir. Sırlı, sırsız tuğlalarla, çinilerle meydana getirilmiş bu süslemelerden duvarları üstte geniş bir kuşak halinde sülüs yazı (El-En’amSuresi,59.ayet), orta kuşakta verev olarak çapraz yerleştirilmiş bazı zikir ve dualardan ibaret kufi yazılar, alttaki taş kuşakta ise yıldız şeklinde çiniler yer almaktadır (Görsel3). Emir Timur’un Otrar’da 1405 de ölümü ile türbenin yapımına ara verilir. Yarım kalan ana girişin inşaatı (1583-1598) yıllarında Kazak Hanlarından Buhara Emiri Abdullah Han tarafından tamamlanır (Nurmuhammed 1991:9).

16-19. yüzyıllar arasında Kazak Hanlarının taht şehri olan Türkistan şehri 1864’de Çarlık Rusya orduları tarafından işgal edilir ve bir sığınak haline geldiği için kuşatılan Ahmed Yesevi Türbesi ateşe verilir.

1872 yılında molozlardan temizlenen Türbenin Çarlık Rusya tarafından ehil olmayan ellerde yapılan tamiri yapının daha da zarar görmesine neden olmuştur (Nurmuhammed 1991:12). Çarlık Rusya yönetiminin başarısız denemeleri, sonrasında Sovyet döneminde de devam etmiş, Hoca Ahmed Yesevi Türbesi tamir edilme girişimleri yapıya faydadan çok zarar vermiştir. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi’nin asıl restorasyonu Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetlerinin 24 Aralık 1994 tarihinde imzaladıkları bir protokolle başlamış 2000 yılına kadar sürmüştür. Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin içinde yer aldığı bu külliye bir merkez etrafında şekillenen mekanların oluşturduğu plan tipinin benzeri erken örneklerine Cambul bölgesindeki yarım kalmış saray ve kale inşaatı Akır-Taş (7-8.yy) ve Tirmiz yakınlarındaki Kırkız külliyesinde (9.yy) rastlanmaktadır. Orta Asya’da merkezdeki avluya açılan eyvan ve odaların meydana getirdiği bu plan tipi, evlerde, çeşitli işlevlerdeki külliyelerde kullanılmış, Anadolu’da zaviyeler ve zaviyeli camilerde de devam etmiştir (Nurmuhammedoğlu 1991:8).

Hoca Ahmed Yesevi Türbesinde Bakır Kazanlı Odaya Açılan Kapı

Bu makalenin asıl konusu, Hoca Ahmet Yesevi Külliyesinin güney cephesinde yer alan ahşap kapısındaki

bronz tokmaklar ile ilgilidir Külliye'nin ana girişi niteliğinde olan ve Bakır Kazan'ın bulunduğu odaya açılan bu ahşap kapı ceviz ağacından yapılmıştır (Görsel4). Üzerinde kakma olarak gri sedef, fildişi, abanoz ve farklı renkte ağaç cinslerinin de kullanıldığı Bakır Kazanlı Oda'nın Kapısı 1998 yılında Vakıflar tarafından onarılmıştır. Genel olarak iyi durumda olmakla birlikte kapının ön yüzünde alt panoların kompozisyon özellikleri zor seçilmekte, sol ve sağ kanatlarında boydan boya yarıklar oluşmuş durumdadır. Kapının her bir kanadı 1,07x3,53 m. boyutundadır. Yuvarlak satırlı derin oyma, düz satırlı derin oyma, eğri kesim, çift katlı oyma, ajur ve kakma teknikleri uygulanan, birbiriyle simetrik dikey dikdörtgen yekpare kapı kanatları üçer panoya ayrılmıştır. Panoları dıştan kenarsuları çevrelemekte, her iki kanatta üst pano seviyesinde madeni birer kapı kulpu bulunmaktadır (Tekin 2000:46,47).

Kare şeklindeki üst panolar çift katlı oyma tekniği ile oluşturulmuş kitabe panolarıdır. Zeminde bitkisel süsleme üzerine yazılan iki satırlık kitabenin üst satırı kufi, alt satırı sülüs yazı ile yazılmıştır. Sağdaki kitabede "Bab'ül saadat maden'ül saadat", "Erenlerin kapısı mutluluğun kapısıdır", Soldaki kitabede "Hub'ul saadat mifta'ül saadat", "Erenleri sevmek mutluluğun anahtarıdır" yazılmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen şeklindeki orta panoda çift kat oyma tekniği ile bitkisel süsleme, kare şeklindeki alt panoda yuvarlak satırlı oyma tekniği ile bitkisel süsleme yer almakta, kapı kanadını üç yönden dolaşan kenarsuyunda ise eğri kesim tekniğinde palmet ve stilize lotus motifleri işlendiği görülmektedir. Kapı kanadını dört yönde dolaşan ana kenarsuyu, panoların arasında da devam etmekte üzerinde sekiz kollu yıldız ve uçları sekiz kollu yıldız formunda olan dikdörtgen panoları taşımaktadır. Her kanattaki panoyu ayrı ayrı çevreleyen kenarsularında da bitkisel motifler görülmektedir (Tekin 2000:48,49).

Bakır Kazanlı Oda kapısında üst panoların alt seviyesinde üzerlerinde altın ve gümüş kakma kullanılan bronz uzunlamasına dikdörtgen alanda kapı kulpları yer almaktadır (Görsel5). Bu dikdörtgen alanın tepelik kısmı altın kakma stilize lotus ve palmet dizisinden oluşmaktadır. Tepeliğin altında altın ve gümüşün kakma olarak kullanıldığı bitkisel motifli bir kenarsuyu bulunmaktadır. Bu kenarsuyunu altta takip eden kitabe kısmında ise sülüs yazının altın kakma, yazı dışındaki alanları gümüş kakmalarla süslenmiştir. Kitabede "Kale en nebi aleyyhisselam ed dünya sa'a feicalhe t'aa" "Peygamber diyor ki dünya bir anlıktır onu ibadetle geçirin" yazılmıştır (Tekin 2000:58).

Kitabenin altında yer alan kapı kulpu ise iki ayrı düzenlemeden oluşmaktadır. Kapı kulpu'nun altındaki zemin bölümü, köşeliklerinde natüralist çiçekler bulunan palmet ve rumilerle bezenmiş dilimli kemerli düzenlemeye sahiptir. Tokmağın vurulma yeri ise sekiz yapraklı çiçek şeklindedir (Tekin 2000:59). Kapının ajur tekniği ile rumi sarmal dallar ve palmetlerle süslenmiş tokmak kısmı şemse biçimindedir. Şemsede Sadi'nin "Gülistan" adlı eserinden "bu kapı her zaman samimi olanlara açılsın, bu kapı her zaman dostlara açılsın ve düşmanlara kapansın" şeklinde alıntı yer almaktadır. Kapı kulpu aslan başı şeklinde bir figürle zemine bağlanmıştır. Bunun iki yanında şemseye tutunmuş birer küçük aslan başları bulunmaktadır (Görsel6).

Usta kitabesine göre "Alaeddin bin Davud" tarafından yapılan kapının büyük ihtimalle 1397 sonrasına ait olabileceği ifade edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin ahşap kapı süslemeleri Emir Timur dönemine ait Semerkant, Gur-i Mir (1405) ve Şah Zinde Türbelerindeki (13-14.yüzyıl) kapılarda görüldüğü üzere genelde üçer pano ve bu panoları çevreleyen kenarsularına sahip bitkisel süslemelerin hâkimiyetindedir (Tekin 2000:60,69).

Bakır Kazanlı Oda Kapı Tokmaklarında İkonografi

Türk Milleti ve İslam Dünyasının önemli bir değeri olan Hoca Ahmed Yesevi'ye ait türbe ve ana giriş kapısı ile bilinenleri buraya kadar özetledikten sonra dikkatimizi çeken bir unsurun, bahse konu kapının her iki kanadında yer alan kapı kulplarının tutunduğu dikdörtgen şeklindeki bronz bölümlerdeki bitkisel süslemelerin yanında özellikle sahip oldukları aslan figürlerinin böyle önemli bir yapıda sembolik bir anlam taşıyabilecekleri üzerinde durulmalıdır.

Merkezlerinde kapı kulplarının yer aldığı bronz malzemeli bu dikdörtgen yüzeylerin tepeliğindeki lotus motifleri Budist inançta ölüm ve hayatla içiçe bir sembol olduğu kadar Nirvana'nın, Budanın da sembolü olarak nitelenmektedir. (Yitik 2014:106).

Sözlükte sönmek, sakinleşmek anlamındaki "Nirvana", Budizm'deki kurtuluşu ifade eden bir terimdir. Nirvana, eşyanın gerçek mahiyetiyle kavrandığı, dünyevi varoluş çarkının sona erdiği mutlak aydınlanma ve mutlak huzur hali anlamına gelmekle birlikte bu kenarsuyunda ilerleyen lotus motiflerinin İslam tasavvufu içerisinde "Fena" kavramını sembolize edebileceği düşüncesindeyiz. Nirvana Arapça fani olmak, yok olmak

manasına gelen Fena'nın karşılığı olarak gösterilmişse de Hind mistisizminde hiçlik, fenayı ifade etmesine rağmen, İslam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer. Bu, şu mânâdadır: Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terk eder, fenaya ererek, tam hale gelir, olgunlaşır. Yani "Fenafillah" ile Hind mistisizmindeki gibi, yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değil, aksine mükemmel olan Allah'ın sıfat ve ahlâkında yenilenme, yükselme gündemdedir (Cebecioğlu 2008).

Kapıdaki "Palmet ve Lotus motifli bu tepelik kısmı" ile tasavvuf yoluna girenlerin önce insan-ı kâmil olan şeyhe, ardından Resule, onun ardından Allah'a kalbini bağlaması ile "fenafillaha" varması ifade edilmekte olan bir vahded-i vücud kavramı simgelenmektedir (Sinanoğlu 2008:93-114). Bu lotus palmet dizisinde sembolleşen Allah'ın sıfat ve ahlakında yenilenmenin yolu ise altında yer alan kitabedeki "Peygamber diyor ki dünya bir anlıktır onu ibadetle geçirin" yazısı ile özetlenmektedir.

Kapı tokmağının bağlandığı zemindeki bitkisel motiflerin varlığı yanında tokmağın sekiz yapraklı çiçek şeklindeki vurulma alanı ise cennet bahçesini hatırlatmaktadır (Tekin 2000:78). Sekiz yapraklı çiçek sekiz kapılı cennetin varlığını düşündürmekte ayrıca Yesevi'nin hikmetlerindeki tasavvufta insanı kâmil olmak için uyulması gereken sekiz kurala gönderme yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Böylece Hoca Ahmed Yesevi Türbesinde Bakır Kazanlı Oda'ya açılan bu kapının kulpları iman edenlere cennet bahçesine girme umuduyla insan-ı kâmil yolunu açmaktadır.

Sekiz yapraklı çiçek şeklindeki yüzeye vuran tokmağın ajur tekniği ile rumi ve palmetlerle süslendiğini belirtmiştik. Arapça şemsten (güneş) gelen şemse cilt, tezhip, minyatür, çini, porselen, cam, halı, kumaş, oymacılık, malakârî, edirnekârî gibi sanatlarda ve mimaride çokça kullanılan yuvarlak ve beyzî (elips) şeklinde bir motiftir. Şemse Abbâsîler'le Fâtımîler'de hükümrânlık alâmeti olarak hilâfet sarayına ve hac zamanı halifenin meşruiyetini ve otoritesini temsilen Kâbe'nin duvarına asılan atlas üzerine altın, gümüş, inci ve değerli taşlarla işlenmiş bir çelengi de ifade ediyordu (Bozkurt 2010:518).

Kenarlarında "bu kapı her zaman samimi olanlara açılsın, bu kapı her zaman dostlara açılsın ve düşmanlara kapansın" yazısı ile sınırlanan bu şems şeklindeki tokmakla cennetin kapısı çalınır gibi olmaktadır. Bu tokmak o sekiz yapraklı çiçeğe her dokunuşuyla adeta bir dua gibi kapının imanda ve inançta samimi olanlara açılmasını, düşmanların bu temiz yere girmemesini tekrarlamaktadır. Ve daire şeklindeki formların İslam sanatında Allah'ı, Allah'ın birliğini ifade etmekte olduğu da dikkate alındığında Hoca Ahmed Yesevi Türbesi kapısının şemse şeklindeki bu tokmakları Allah'ın birliğini hâkimiyetini temsil etmektedir (Karamağaralı 1993:259). Bu tokmağı zemine aslan başı şeklinde bir figür bağlarken bu figürün iki yanında şemseye tutunmuş vaziyette daha küçük birer aslan başı kabarma olarak kendini göstermektedir. Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarını ihtiva eden böyle bir türbenin, aslında böyle önemli bir külliye'nin kapısında yer alan bu aslan figürlerinin süsleme elemanı olmanın ötesinde bir anlam taşıyabileceği inancındayız.

Aslan figürlerinin sembolizmi eski dönemlerden günümüze pek çok coğrafyada ve çeşitli inançlar arasında yer bulmuştur. Türk dünyasında MÖ 3.-4. yüzyıllarda Hunlara ait Pazırık Kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan figürlerine bazen tek başına kimi zaman da hayvan mücadele sahneleri içerisinde rastlanmakta, iyinin kötüyü yenmesi, güç- kudret sembolü olarak ele alınmaktadır (Çoruhlu 2014:127). Esik Kurganından çıkarılan Altın elbiseli Adama ait altın aslan figürleri önemli eserler arasında yerini alırken Göktürk hakanı Bilge Kağanın mezar külliyesinin kapısını aslan heykellerinin beklemekte olduğu akla gelmektedir (8.yy). Eski Türk inançlarında varlığını gösteren aslan sembolizmi İslamiyet'in kabulü sonrasında Türklerin "alplik" ifade biçimleri olarak devamlılık göstermiştir (Öney 1992:38-39). Güç, kuvvet, hâkimiyet, hükümrânlık ve hükümdarlığı sembolize eden bir simge olarak aslan bazen bir hükümdarın adı, kimi zaman da unvan olarak kullanılmıştır.

Eski Türk inançlarına göre kam'a gökyüzü ve yeraltında koruyucu olan aslan figürleri eşlik ederken, İslamiyet'in kabulü sonrasında aslan figürleri çeşitli tekniklerde çini, seramik, sikke ve minyatürlerin yanı sıra kale, saray, kervansaray, köprü, hatta cami, medrese, türbe ve mezar taşlarında kabartma olarak karşımıza çıkmaya devam etmiştir. İslam öncesi Türk Sanatına hâkim olan hayvan üslubundaki bu aslan figürleri İslamiyet'in kabulü sonrasında da Türk sanatındaki yerini benzer şekilde devam ettirmiştir. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi, Kayseri Döner Kümbet, Tokat, Kırşehir mezar taşlarında Erzurum Yakutiye Medresesinde rozetler ve hayat ağacı tasvirlerinde görülen aslanlar aynı zamanda ebedî hayat sembolü ve dünyanın eksenini olarak kabul edilen tılsımlı ağacı, hayat ağacını bekleyen kudretli yaratıklardır (Öney 1971: 37-38).

İslamiyet'le birlikte birçok kişiyle ilişkilendirilen "aslan" Müslüman Türkler arasında en fazla Hz. Ali'nin sembolü olarak kabul görmüştür. Hz. Ali'nin lakabı "Haydar", "Esedullah", "Allah'ın Aslanı" idi.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi kapı tokmaklarında aslan figürlerine genel sembolizminden dolayı yapının

ve içindekilerin kötülüklerden düşmanlardan korunması amaçlı yer verildiği düşünülebilir. Ancak bu tokmakların Hoca Ahmed Yesevi'nin kabrinin bulunduğu ve aziz hatırasının yaşadığı, yaşatıldığı bu külliye ait olduğu dikkate alındığında aslan figürlerinin sadece süsleme amaçlı ya da sadece kötülüklerden ve düşmanlardan korunmak amaçlı yer almamış olabileceği akla gelmelidir.

Eski Türk inançlarını İslamiyet'le harmanlayarak Türklerin Türkistan'dan Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere yaşadıkları tüm coğrafyalarda yalnız Allah korkusuna dayalı bir tasavvuf yerine ilahi aşka dayalı, insan sevgisine ve hoşgörüyeye yer veren bir tasavvuf anlayışının kurucusu olan Hoca Ahmed Yesevi Türk Müslümanlığının da ilk temsilcisidir (Ocak 1996:33). Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde şeriata aykırı hiçbir ize rastlanmaz. Sünni, Hanefi mezhebine bağlı bir Müslüman olmasının beraberinde Türkçe düşünen Türkçe seslenen Hoca Ahmed Yesevi Türk Kültürünü İslam potasında yaşatmış, ona bağlı dervişlerindeki alperen ruhu ile kurucusu olduğu Yesevilikle temellenen, Bacıyan-ı Rum, Ahilik Teşkilatı ile Nakşibendilik ve Bektaşiliği oluşturan ona bağlı, inananları ile özellikle Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasını aynı zamanda buraların Türkleşmesini sağlamıştır (Eraslan 1998:808).

İşte Hoca Ahmed Yesevi Türbesi ahşap kapısında bulunan bronz kapı tokmaklarındaki aslan figürlerinin taşıyabilecekleri anlam için O'nun hayat hikayesine O'nunla ilgili menkıbeler ve hikmetlerine bakıldığında Hoca Ahmed Yesevi'nin soyca Hz. Ali'ye dayandırıldığı ifadesi ile karşılaşılmaktadır (Bice 2016:60). Ayrıca Hoca Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'inde "Rahmet eyleye Bir ve Var, her ne kılssa gücü var, Hoca Ahmed'e mededkâr Hakk arslanı Ali'dir." sözlerinin bunu doğrular nitelikte olduğu da belirtilmektedir.

Maddeten böyle bir bağa imkân olamamasına karşılık Hoca Ahmed Yesevi'nin soyunu Hz. Ali'ye bağlayan menkıbelerle "Türklerin Müslümanlığı gibi soyu da Hz. Muhammedin himayesinde yaşamaktadır" denilmek istenmektedir (Olguner 1995 945).

Hikmetlerinde Hz. Ali'yi "Huda'nın Arslanı" olarak gören Hoca Ahmed Yesevi'deki Hz. Ali sevgisi kaynağını Hz. Muhammedin "Benden sonra iki hazineye sahip çıkmaya bakın" diyerek, bunlardan birinin "Kur'an-ı Kerim" diğeri ise "ehli beyti" (ailesi) olduğunu söyleyerek Hz. Ali'yi işaret etmesinde aranmalıdır. Hz. Ali ve ailesine yapılan haksızlık, uygulanan zulmü lanetlemenin dışında, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile kan bağı, İlk Müslümanlardan olması, İslam Hukuku alanındaki bilgi derinliği ve özellikle kahramanlıklarla dolu savaşçı kimliği diğer halifeler arasında Hz. Ali'yi Türk dünyasında daha özel kılmıştır. Uhud savaşında Hz. Muhammed'i korurken kılıcı kırılan Hz. Ali'ye Peygamberin Zülfikâr isimli kendi kılıcını vermiş olmasını da dikkate alarak İslam âlemine savaşçı özellikleri ile giren İslam'ın ordusu olan Türklerin Hz. Ali'ye bağlılıklarını anlamak zor olmasa gerektir (Kuru 2007:47,52). Bu durum Hoca Ahmed Yesevi'ye ait olan ve günümüze gelen bu Türbeyi yaptıran Emir Timur için de geçerlidir. Tarihçilerin cesur, savaşçı, heybetli, güçlü kimliği ile sünni bir Müslüman olarak tanımladıkları Timur için de Hz. Ali özel bir yere sahiptir (Yüksel 2001:108). Sadece Hoca Ahmed Yesevi değil Battal Gazi, Danişmend Gazi, Sarı Saltuk gibi İslami dönem Türk destan kahramanlarından birçoğunun nesli Hz. Ali ile ilişkilendirilmektedir (Çetin 2005:214).

Türk sanat eserlerinde özellikle Selçuklu yapılarında da örneklerine rastlamaya devam ettiğimiz aslan figürü Orta Anadolu mezar taşlarında yeni bir anlam kazanarak Hz. Aliyi temsil etmiştir. Kırşehir, Akşehir, Seyidgazi, Tokat mezar taşlarında rastlanılan aslan kabartmaları, "Esedullah"—Allah'ın arslanı —olarak anılan Hz. Aliye bağlananları kendisinde koruyucu bağışlayıcı ve şefaet edici vasıfların bulunduğu inanan Hz. Ali'den ölenin ruhu için yardım dilemek amacıyla yapılmış sembollerdir (Karamağaralı 1992:15), (Görsel7,Görsel8).

Diğer taraftan babası İbrahim Şeyh öldükten sonra Yesi'ye geldiğinde, yedi yaşındaki Ahmed Yesevi'nin hem mürşidi hem de manevî babası olan ilk şeyhinin adının da Arslan Baba olduğu unutulmamalıdır. Arslan Bab'ın bu görevi Hz. Muhammed'in manevî işaretiyle üstlendiği de nakledilmektedir (Bice 2016:63).

Ayrıca Müddessir Suresi 50-51.ayet'te "Onlar, ürküp kaçan yaban eşekleri gibidir; Aslandan korkup kaçan!" vahyedilmiştir. Bu ayette Hz. Muhammed tebliğde bulunurken onu dinlemek istemedikleri için ürküp kaçanları Allah yaban eşeklerine benzetmektedir. Allah'ın sözünden, O'nu seslendiren Hz. Muhammed'den kaçmaktadırlar. Allah'ın sözlerini seslendiren Hz. Muhammed ise burada aslan'a benzetilmiştir.

Buraya kadar kapı tokmağındaki arslan figürlerinin neyi simgeleyebileceği üzerinde durulurken ortada daha büyük her iki yandaki küçük aslan figürlerini oluşturan üç sayısı da göz ardı edilmemelidir.

İslamiyet öncesi Türk Kültüründe kutsal sayılar arasında geçen "üç" sayısı İslam'ın kabulü sonrasında da bu özelliğini sürdürmüştür. Eski Türk inançlarında dünya yeryüzü (orta dünya), yer altındaki karanlık dünya (aşağıdaki dünya), gökteki nur âlemi (yukarıdaki sema) olarak üçe ayrılmaktadır. İslamiyet'te Allah'ın

doksan dokuz ismi otuz üç sayısının üç katıdır. Üç, ruhani bir anlam yüklenmiş kavram olarak öne çıkmaktadır. Maide Suresi 89. ayette geçen kefarete orucunun üç gün tutulması İslami inançta üç sayısının tam ve bütün olmayı ifade ettiğinin bir örneği olarak belirtilmekte, üç sayısına tam olmak için gerekli şart anlamı verilmektedir. Üç sayısı ile ilgili örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür (Bayram 2019:5-9).

Ahmed Yesevi'nin , Yûsuf Hemedânî'nin vefatı üzerine 3. halife olarak 1160 yılında irşad postuna oturduğu, altmış üç (63) yaşına geldiğinde Hz. Muhammed'e bağlılığının bir ifadesi olarak müridlerine tekkesinin avlusunda rivayete göre vefatına kadar ibadet ve riyâzetle meşgul olacağı yer altında bir çilehane hazırlattığı belirtilmektedir (Keleş 2019: 565).

Aslında bu noktada Yesevi Türbesi'nin kapı tokmağındaki üç aslan figürünün Hoca Ahmed Yesevi, ilk şeyhi Arslan Bab ve ikinci şeyhi Yusuf Hemedani'yi temsil edebileceği de düşünülebilir. Ancak Türklerin İslam Tasavvufunda, sufilikte yer verdiği üç sayısı öncelikle Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi hatırlatmaktadır. Üstelik bu üç aslan figürünün kapıda yer alması Hz. Muhammed'in bir hadisine de işaret etmektedir "Ene medinet el-ilm ve Ali babuha" "Ben Bilginin Şehriyim ve Ali de onun kapısıdır" (Jong,2005:266).

Ahmet Yesevi Türbesi ya da Külliyesi bir Türk tarafından kurulmuş ilk Türk tarikatının kurucusuna aittir ve yüzyıllardan beri önemli bir ziyaret yeridir. Orta Asya'nın madden ve manen bu dev yapısında üzerinde durduğumuz Bakır Kazanlı Oda'sına yani cemaat yerine giriş kapısının kapı tokmaklarıyla inananlar için Hz. Muhammed'in rehberliğinde O'nun halifesi Hz. Ali'nin örnek alınacak davranışları ile nefsi kötülüklerden arındırıp insan-ı kâmil olarak Allah'a kavuşmak, O'nun istediği iyi güzel nitelikte insan olarak var olmayı ve sonunda cennete ulaşma arzusunu simgeleyebileceği düşüncesindeyiz.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesindekilere benzer şekilde üzerinde aslan figürünün yer aldığı kapı tokmaklarından biri Diyarbakır Artuklu Sarayı'nın (1206) kapısı için El-Cezeri tarafından tasarlanmıştır. Aslan figürü burada yine menteşe görevi üstlenmiştir ve çift ejder figürlü tokmak olarak görülmektedir (Ayhan 2018:1672). (Çizim 2). Cizre Ulu Camii'nin 12. yüzyıla ait kapı tokmakları ise günümüze gelebilen en erken örnek olmaktadır. Caminin yine bronz kapı tokmaklarında menteşe işlevi gören aslan figürü yer almaktadır. Bu aslan figürünün iki yanında bulunan ejderlerin başları geriye doğru dönük ve kanatlarını ısıtır biçimde, gövdelerinin orta yerinde düğümlü, kuyruklarında karşılıklı birbirine bakar durumda tasvir edilmişlerdir (Bilici 1993:75),(Görsel 9).

Filistin Batı Şeria'da Hebron'daki Hz.İbrahim Türbesinin (1286-1288) ajur tekniği ile işlenmiş karşılıklı olarak birbirine bakar biçimde tasvir edilen altı çift ejdere sahip kapı halkalarında, aslan başı menteşe olarak yer almaktadır (Ayhan 2018:1672),(Görsel 10,Çizim3).

Kahire'deki Memluklere ait Emir el-İshak Camii'nin (1479-1481) kapı kanatları üzerinde de ajur tekniği ile işlenmiş ejder figürleri ve bu tokmağı tutan aslan başı şeklinde figür yer almaktadır (Ayhan 2018: 1673), (Görsel 11).

Türk Sanat tarihinin erken dönemlerinden başlayarak maden, ahşap, seramik, taş gibi farklı malzemelerdeki eserler üzerinde görülen aslan figürü İslamiyet'in kabulü sonrasında özellikle Selçuklu devrinde yoğun olarak karşımıza çıkmış, Beylikler devri sonrasında diğer figürlü süslemelerde olduğu üzere görünürlükleri giderek azalmış olsa da varlığını geç dönemlerde de sürdürmüştür (Öney 1971:37). Aslan başı şeklinde figürlerin yer aldığı kapı tokmakları 19.yüzyılda Türk Sanatında batı etkili üsluplar içerisinde konut mimarisinde kapı tokmaklarındaki yerlerini koruyacaklardır.

Sonuç

Bu makalede ele aldığımız Hoca Ahmed Yesevi Türbesine ait bronz kapı tokmaklarının Türk sanat tarihi sayfalarında bire bir benzerine rastlayamadık. Bulabildiğimiz şemse şeklinde, ejder figürlerinin oluşturduğu ajurlu bronz kapı tokmakları ise menteşe kısımlarında bir aslan figürüne sahipken Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Bakır Kazanlı Odaya giriş kapısının tokmaklarında üç aslan figürü yer almaktadır. Türk sanat tarihinde eşsiz bir yere sahip bu kapı tokmaklarında yer alan aslan figürlerinin Orta Asya hayvan üslubunda stilize edildikleri görülmektedir.

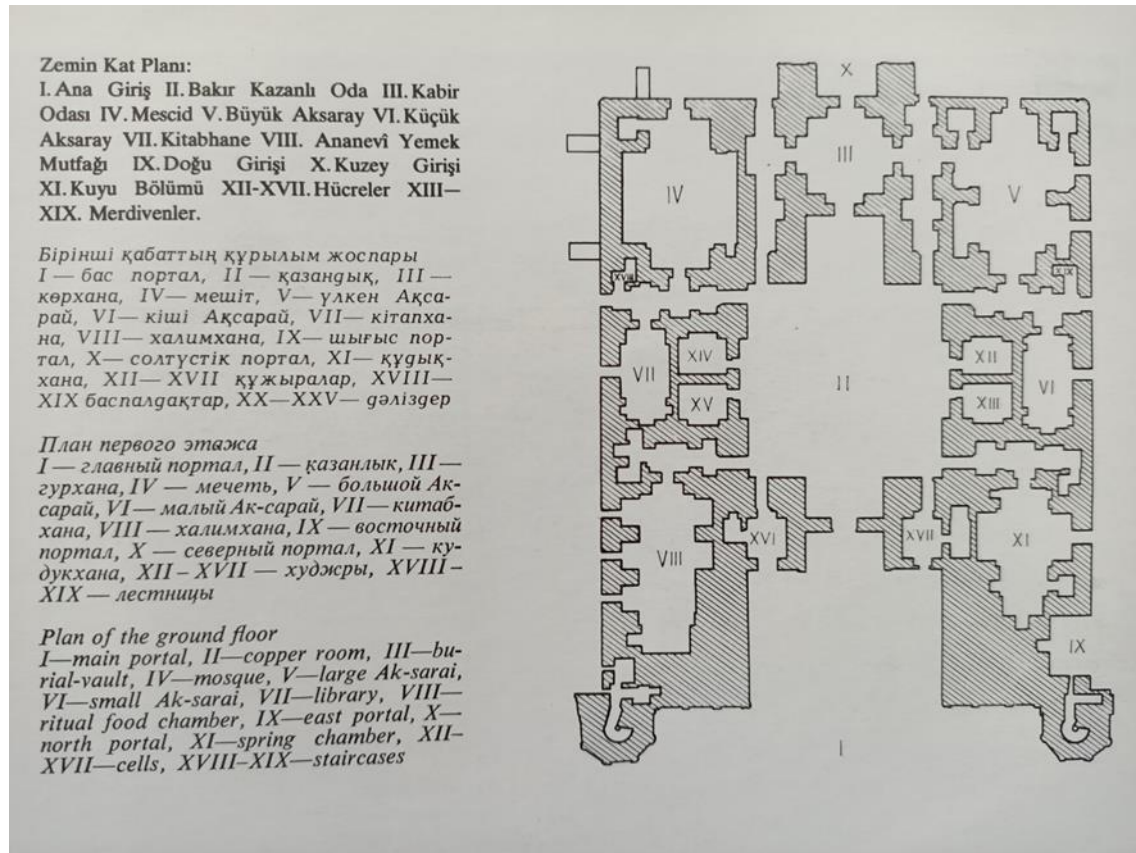
Aslan figürlerine bulundukları yapılara güç, kudret verme, koruma, bekçilik yapma gibi genel olarak sembolik anlamlar yüklenebilse de Hoca Ahmed Yesevi gibi bir değerın kabrinin yer aldığı bu külliye de Bakır Kazanlı Oda'ya açılan ana giriş kapısının bronz tokmakları da Yesevi'nin aziz hatırasına yakışır şekilde ve özende ele alındığı görülmektedir. Türklüğün İslamiyet'le sevgi ve hoşgörü ile kaynaştığı Pir-i Türkistan'ın ocağında bu kapının tokmakları manada, inananların elinde insan-ı kâmil olmanın, müjdelenen

cennete kavuşmanın yolunu açmanın simgesi olmalıdır.

Kaynaklar

- Aslanapa, Oktay. Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Türbesi, Erdem Dergisi, Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı, Atatürk Kültür Merkezi, c.7, Sayı:21, 977-979,1995.
- Ayhan, Gökben. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Ejder Başlı Kapı ve Pencere Halkaları Hakkında, Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-IV.Kültür Sempozyumu, C.3, 1665-1690, 2018.
- Bayram, Abdülkadir. Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin Şifâü'l-Esrâr Adlı Eserinde Sayı Kavramı, Turkish Studies Language And Literature, Volume 14 Issue 2, 2019, p. 379-397
- Bedî'üz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'il b. er-Rezzâz el-Cezerî. El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' Fî Eş-Şînaâ'ti'l-Hiyel, (Sevim Tekeli-Melek Dosay-Yavuz Unat, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Bice, Hayati. Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi, Ankara:Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bilici, Z. Kenan. Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüt, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar (Güner İnal'a Armağan), 73-86,1993.
- Bozkurt, Nebi. Şemse, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 38 (2010), 518, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009.
- Çetin, İsmet. Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali, Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali, Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali, A. Yaşar Ocak (Ed.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 193-216, 2005.
- Çoruhlu, Yaşar. Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, İstanbul:Ötüken Yayınevi, 2014.
- Eraslan, Kemal. Ahmed-i Yesevî, Yesevîlik Bilgisi, Ankara:Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 1998.
- Jong, Frederick de. Bektaşilikte İkonografi, Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali, A. Yaşar Ocak (Ed.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 251-276,2005.
- Karamağaralı, Beyhan. Ahlat Mezartaşları, Ankara: Kültür Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- İçiş Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 249-270, 1993.
- Keleş, Reyhan. Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizmi, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 23, 561-586, 2019.
- Kuru, Çakmakçoğlu Alev. Ortaçağ Türk Mimarisinde Hz. Ali Yazıları, Milli Folklor, c.10, Sayı:74,46-69, 2007.
- Mols, Luitgard, Eva Maria. Mamluk Metalwork Fittings in Their Artistic and Arc Architectural Context, Netherlands,2006.
- Nurmuhammedoğlu, Naim-Bek. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Hayati Bice (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı,1991.
- Ocak, A. Yaşar. Türk Sûfilîği'ne Bakışlar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Olguner, Fahrettin. Tasavvuf Dünyası İçinde Hacı Ahmet Yesevi, Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı, Erdem Dergisi, cilt:7, Sayı:21, 941-948,1995.
- Öney, Gönül. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü, Ankara Üniversitesi Anadolu (Anatolia) Dergisi, XIII, 1-41,1971.
- Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1992.
- Öztürk, Şükrü. Türk Kültüründe Aslan, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, cilt: 2 - Sayı: 2,18-39,2019.
- Parla, Canan. Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (10/6) Spring 2015, pp. 763-788, 2015.
- Sinanoğlu, Abdülhamit . İslâm Düşüncesinde "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı ve Allah ile İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri, Kelam Araştırmaları,6:2, 93-114, 2008.
- Tekin, B. Burcu. Timur Döneminde Mimari Bezeme Olarak Ahşap Kullanımı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Tekin, K. Hakan. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Yitik, A. İhsan. Doğu Dinleri, İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Yüksel, M.Şamil. El- Makrizi (Kitab es Suluk) ve İbn Hacer(İnba' el -Gumr)'de Timur ile ilgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

Görseller ve Çizimler

Çizim1. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Planı.(Nurmuhammedoğlu)

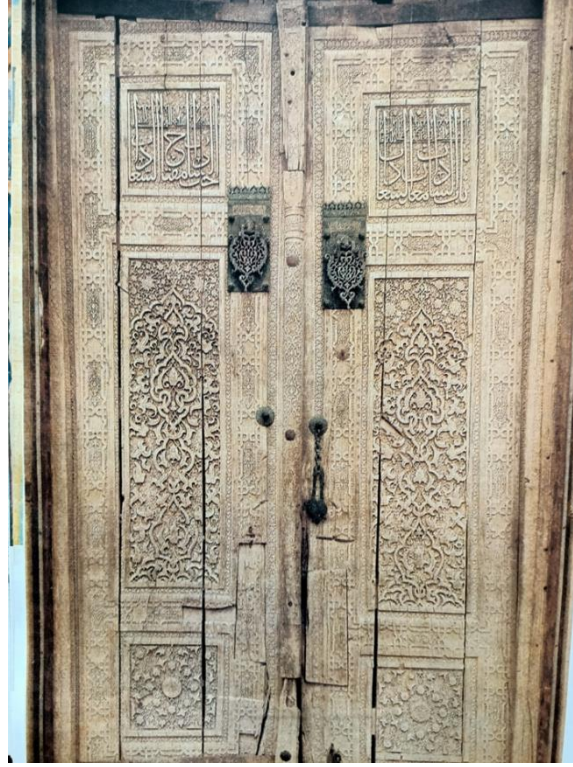
Görsel 1. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Giriş Eyvanı. (Ahmed Yesevi Üniversitesi)

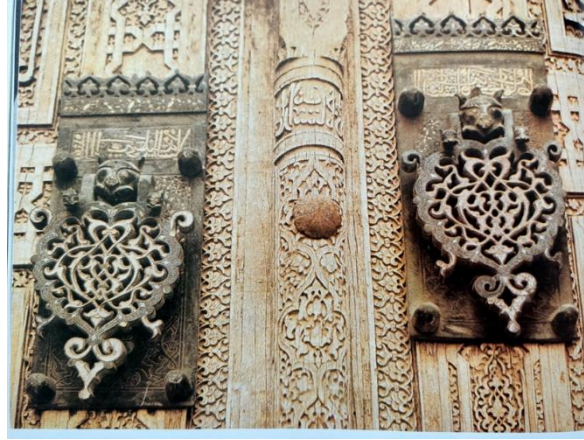
Görsel 2. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Muhammed Hanefi Kapısı .
(<https://www.facebook.com/trtavaz/photos/pcb.2201645789903610/2201643349903854/>)

Görsel 3. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Batı Cephesi

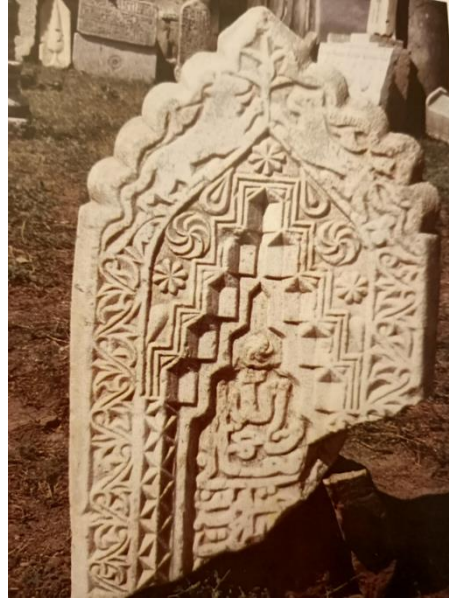
Görsel 4. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Bakır Kazanlı Oda Kapısı. (Nurmuhammedoğlu)

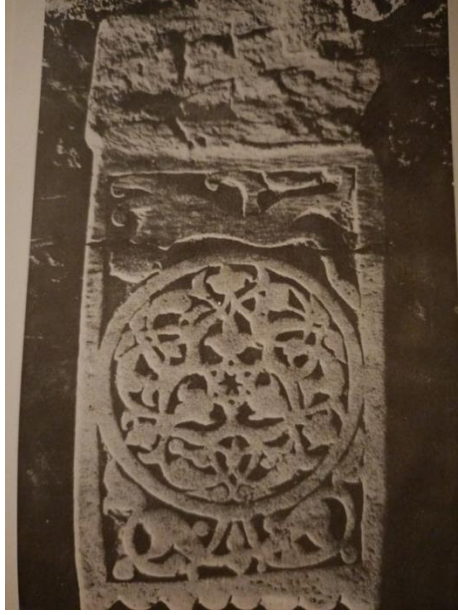
Görsel 5. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Bakır Kazanlı Oda Kapı Tokmakları, (Nurmuhammedoğlu)

Görsel 6. Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Bakır Kazanlı Oda Kapı Tokmaklarından Detay, (Nurmuhammedoğlu)

Görsel 7. Tokat Müzesi, Çift Aslan ve Hayat Ağacı Mezar taşı. (Karamağaralı)

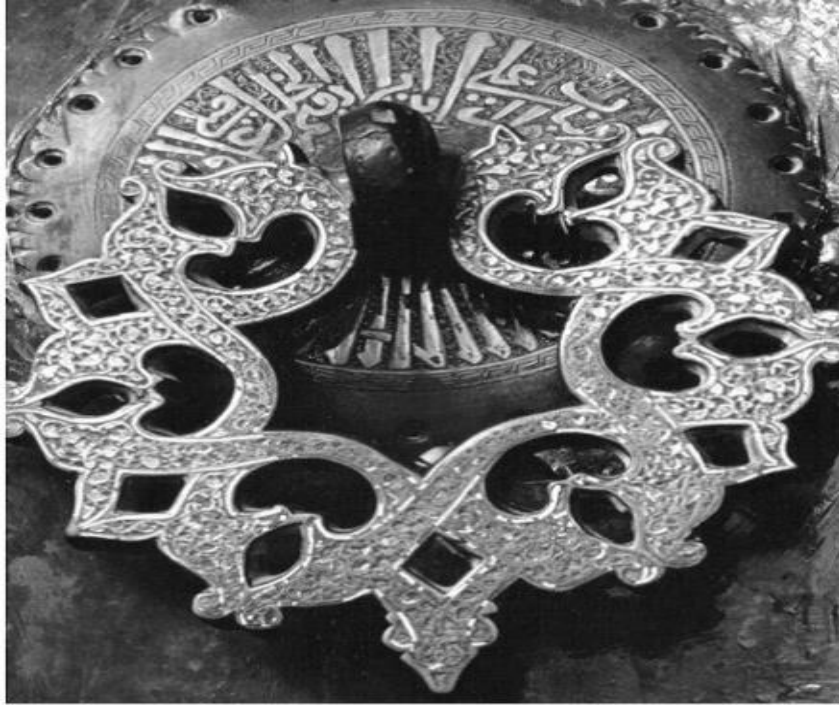
Görsel 8. Kırşehir, Aşık Paşa Türbesi, Şir-u Hurşid Motifli Mezartası.(Karamağaralı)

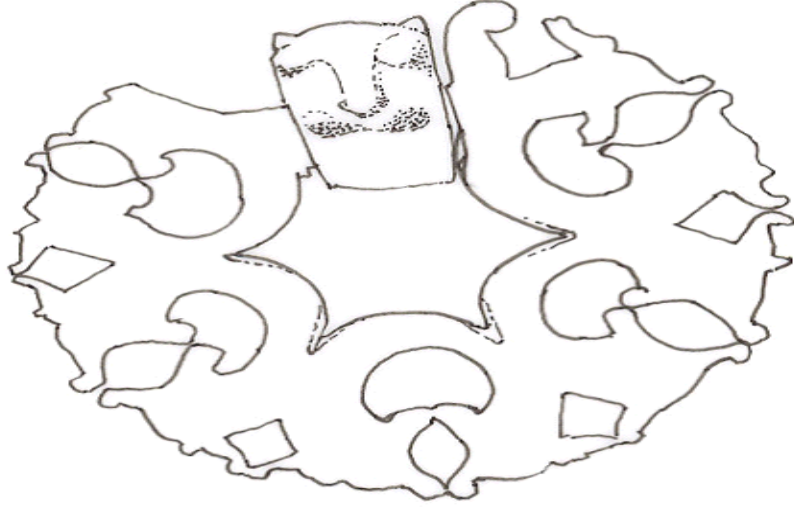
Çizim 2. Artuklu Sarayı'na Ait Kapının Ejder Figürlü Tokmakları.(Tekeli, Dosay ve Onat)

Görsel 9. Cizre Ulu Camii'nin Kapı Tokmağı .(Parla)

Görsel 10. Hebron İbrahim Türbesi'nin Kapı Tokmağı.(Mols)

Çizim 3. Hebron İbrahim Türbesi'nin Kapı Kanatlarındaki Aslan Figürü.(Mols)

Görsel 11. Kahire, Emir el İshak Camii Kapı Tokmakları. (Mols)

LION FIGURES AND ICONOGRAPHY ON THE DOOR KNOCKERS OF HOCA AHMED YESEVI TOMB

Alev ÇAKMAKOĞLU KURU

ABSTRACT

By blending old Turkish beliefs with Islam, Hodja Ahmet Yesevi ensured the formation of an understanding of Sufism based on Turkish wisdom, love of Allah, tolerance and human love. The first Turkish mystic, Hoca Ahmet Yesevi, was buried in the city of Yesi after his death, and his small tomb, which was built in the 12th century, was rebuilt at the request of Emir Timur with the understanding of a kulliye including Yesevi's tomb. It is known that its structure was an important place of visit in almost every period. In addition to the life and works of Hodja Ahmet Yesevi, this visit, which embraces his tomb, which is the heart of Turkestan Geography, has attracted the attention of scientists, and the Mausoleum of Hoca Ahmed Yesevi was also examined in terms of its architecture and decorations, and it was evaluated in terms of the place and importance of this building in Turkish Art. At this point, the element that draws our attention is the lion figures on the bronze knockers of the wooden door opening to the Room with Copper Cauldron in Hoca Ahmed Yesevi Complex. On both wings of the door, the "şemse" shaped door handles decorated with rumi spiral branches and palmettes with openwork technique are attached to the floor with a lion head figure. There are more small lion heads on both sides of these lion figures, clinging to the şemse. Considering that the tomb of Hodja Ahmed Yesevi is located and that they belong to this complex where the memory of the saint was lived and where he was kept alive, it should be thought that the lion figures here were not used for decoration purposes only, or that the lion figures were not only for protection from evil and enemies. In the article, the use of lion figures in Turkish art before and after the adoption of Islam and their symbolic meanings is emphasized and the lion figures on the door knockers are evaluated in the light of the legends about him, especially in the wisdom of Hodja Ahmed Yesevi and it is tried to come to a conclusion. Despite the inability of such a bond materially, the descendants of Hodja Ahmed Yesevi to Hz. Ali's attachment to Hz. Ali is seen as the "Lion of Huda", and the three numbers that the Turks include in Islamic Sufism and Sufism are primarily Allah, Hz. Muhammad and the Hz. Ali, and the fact that these three lion figures are on the door make these lion figures away from being an ordinary decoration element.

Keywords: Ahmed Yesevi, tomb, lion figure, iconography, door knockers